

პიტიახში ბუზმიჰრ კეთილი*

1902 წელს სოფელ ბორში მიწის დამუშავების დროს შემთხვევით აღმოჩნდა ვერცხლის პინაკი ბომონის წინ მდგომი ცხენის გამოსახულებით და არამეული წარწერით. წარწერისა და, შესაბამისად, ვერცხლის თასის თარიღის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა (ე. პრიდიკი, ა. ბორისოვი, შ. ამირანაშვილი, გ. წერეთელი), მაგრამ არც ერთ მკვლევარს ეჭვი არ გამოუთქვამს წარწერის შინაარსისა და ნაკითხვის თაობაზე და ყველა მათგანი მიიჩნევს, რომ მოხსენიებულია პიტიახში ბუზმიჰრ კეთილი. აქვე აღვნიშნავ, რომ ბორის პინაკი იყო პირველი არქეოლოგიური არტეფაქტი, რომლის მიხედვითაც დაფიქსირდა ანტიკური ხანის საქართველოში პიტიახში ინსტიტუტის არსებობა და იგი სამი ათეული წლით უსწრებს წინ არმაზისხევის გახმაურებულ აღმოჩენებს.

სოფელ ბორიდან მომდინარე არქეოლოგიური არტეფაქტები ოთხ ეტაპად მოხვდა სანკტ-პეტერბურგის სახელმწიფო ერმიტაჟში: 1902, 1903, 1907 და 1908 წლებში. პირველი ცნობა ბორის აღმოჩენის, ვერცხლის პინაკის, შესახებ გვხვდება 1902 წელს.¹ 1909 წელს ბ. ფარმაკოვსკიმ ბერლინში გამოაქვეყნა ბორის მასალების ჩამონათვალი.² ბორის მასალები ასევე წარმოდგენილია საიმპერატორო არქეოლოგიური კომისიის 1908 და 1909-10 წლების ანაგარიშებში,³ ხოლო ყველაზე სრულყოფილად - ე. პრიდიკის 1914 წლის პუბლიკაციაში, მაგრამ არც ეს გამოკვლევა-კატალოგია ბორის არტეფაქტების სრული გამოცემა, რადგან მასალის ნაწილი, გრაფ ა. ბობრინსკის განკარგულებით, 1912 წელს გადაეცა იმპერატორ ალექსანდრე III-ის რუსული საიმპერატორო მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებას. ეს არტეფაქტებია: ვერცხლის ორი თასი, ბრინჯაოს დოქი, რკინის დანები, რკინის ისრისპირი,

* სტატია შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის სახელმწიფო სამეცნიერო გრანტის, № F17-503 „ქართული მოძრავი კულტურული მემკვიდრეობის ვირტუალური ანასტილოსი სანკტ-პეტერბურგის მუზეუმებში დაცული კოლექციების კვლევის საფუძველზე“, ფარგლებში.

¹ *Дело Императорской Археологической Комиссии*, გვ. 124-127.

² *Pharmakovsky [Archäologische Sammlung von Bori]*, სვ. 144-148.

³ *Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1908 год*, გვ. 182-183; *Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1909-10 гг.*, გვ. 216-218.

რკინის მახვილის ფრაგმენტი, რკინის თასი და რკინის ორი ლაგამი.¹ სწორედ ამ მიზეზის გამო ეს მასალები ვერ მოხვდა ბორის კოლექციისადმი მიძღვნილ ე. პრიდიკის პუბლიკაციაში. აღნიშნული ნაკლოვანების მიუხედავად, ე. პრიდიკის 1914 წლის ნაშრომი თავისებური პირველწყაროა ბორის მასალების კვლევის საქმეში.

2016 წელს გამოქვეყნდა სტატია,² რომელშიც შესწავლილია მხოლოდ საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში დაცული კოლექცია. აქვე დაწვრილებით არის აღწერილი ბორში არქეოლოგიური ნივთების მოპოვების, არქეოლოგიური სამუშაოებისა და პუბლიკაციების ისტორია. სწორედ ამ მიზეზის გამო მიზანშეწონილად აღარ მიმაჩნია დეტალურად ვისაუბრო ამ ნიუანსების შესახებ, მით უმეტეს, რომ წინამდებარე სტატიას აქვს განსხვავებული მიზანი.

იმის გამო, რომ ბორის არქეოლოგიური არტეფაქტები სხვადასხვა დროსაა აღმოჩენილი და ამავე დროს მოპოვებულია ე. წ. „შავი არქეოლოგიების“ მიერ, დღემდე ვერ ხერხდება მათი კომპლექსებად დალაგება და მეტიც, უცნობია, საერთოდ რამდენი სამარხი შეიძლება ყოფილიყო აქ და ისიც კი არ ვიცით, ეს მასალები ერთი სამაროვნიდან მომდინარეობს თუ არა. ცნობილია, რომ ბორის სამაროვანი საკმაოდ დიდ ტერიტორიას მოიცავდა³ და ისიც ცხადია, რომ აქ არსებობდა სამარხების სხვადასხვა სახეობები (ორმოსამარხები და ქვევრსამარხები) და აქედან გამომდინარე, არ გამოვრიცხავ, რომ საქმე გვექონდეს მინიმუმ ორ სხვადასხვა ნეკროპოლთან. ისიც ფაქტია, რომ, როგორც პეტერბურგის მუზეუმებში, ასევე საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში არქეოლოგიური მასალები მოხვდა ყოველგვარი არქეოლოგიური კონტექსტის გარეშე და სწორედ ეს რეალობა ართულებს სამარხთა თუნდაც მიახლოებითი რაოდენობის დადგენას.

ბორის არქეოლოგიური კოლექციის დეფინიციის დადგენის საქმეში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება არმაზისხევის აღმოჩენებს. არმაზისხევის პიტიახშთა სამარხების ინვენტარი საშუალებას იძლევა დავადგინოთ პიტიახშების კუთვნილი ნივთები, ანუ ის არტეფაქტები, რომლებიც აუცილებელი ატრიბუტებია ქართლის (იბერიის) სამეფოს ერთ-ერთი უმაღლესი იერარქებისთვის. ჩემი ვარაუდით, არმაზისხევი შესწავლილი სამარხებიდან პიტიახშები დაკრძალული უნდა ყოფილიყვნენ №1, №2 და №3 სამარხებში, ხოლო II-III საუკუნეების დანარჩენი მდიდრული სამარხეული კომპლექსები არ წარმოადგენენ უშუალოდ პიტიახშთა საძვალეებს და ისინი უფრო ამ საგვარეულო სახლის სხვა წევრთა კუთვნილი უნდა იყოს.⁴ არმაზისხევის პირველ (ასპარუგის) სამარხში აღმოჩენილია: ოქროს საბეჭდავი ბეჭედი,

¹ Придик, *Новые Кавказские Клады*, გვ. 114-145.

² კვირკვია, დავლიანიძე, ჩხარტიშვილი, *არქეოლოგიური კოლექციები სოფელ ბორიდან*, გვ. 6-30.

³ კვირკვია, დავლიანიძე, ჩხარტიშვილი, *არქეოლოგიური კოლექციები სოფელ ბორიდან*, გვ. 6-30.

⁴ ბრაგვაძე, *არმაზისხევის პიტიახშთა სახლი*, გვ. 67.

ოქროს ბალთა, სატევრის ქარქაშის ოქროს გარსაკრავი, ოქროს დიადემა, ოქროს კილიტები, ოქროს მონეტები, ვერცხლის სამი პინაკი, ვერცხლის ორი ორყურა ჯამი, ვერცხლის 2 სურა, ვერცხლის სარკე, ვერცხლის აბზინდები, ვერცხლის ფირფიტები, სარეცლის ვერცხლის ფეხები, ბრინჯაოს აბზინდა, რკინის ორი დანა, პასტის მძივები, მინის ჭურჭელი, ძვლის ნივთი და ხის ნაშთები.¹ არმაზისხევის მეორე (არმაზესის) სამარხში გვხვდება: ოქროს სამაჯური, ოქროს მედალიონი, ოქროს 5 ბეჭედი, ოქროს საყურეები, ოქროს საკიდი, ოქროს საავგაროზე, ოქროს ღილები, ოქროს მონეტები, ვერცხლის პინაკი, მინის ჭურჭელი.² არმაზისხევის მესამე (ბერსუმას) სამარხში მიკვლეულია: ოქროსტარიანი სატევარი, ოქროს ბეჭედი, ოქროს ხოირის ფურცლები, ოქროს საყურე, ოქროს ორი საკიდი, ოქროს მონეტები, ვერცხლის პინაკი ბომონის წინ ცხენის გამოსახულებით და არამეული წარწერით, სარეცლის ფეხები.³

ამ სამ სამარხში ნივთების რაოდენობა სხვადასხვაგვარია და ისინი ჩვიდმეტიდან ოცდაჩვიდმეტამდე მერყეობს (24 ნივთი ბერსუმას სამარხში, 17 - არმაზესის სამარხში და 36 ასპარუგის სამარხში). ასე რომ, ამ სამარხებში დაფიქსირებული საიმპეყენიო ინვენტარი წარმოადგენს მხოლოდ პიტიახშთა საძვალეებისთვის დამახასიათებელ აუცილებელ ატრიბუტებს. ბუზმიჰრ პიტიახშის სამარხის რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანია არმაზისხევის ამ სამივე სამარხში არსებული არტეფაქტების შეჯერება ბორში მოპოვებულ კოლექციასთან.

ჩემი აზრით, არტეფაქტების რაოდენობისა და მსგავსების მხრივ, ბუზმიჰრის სამარხი ყველაზე ახლოს უნდა იდგეს ასპარუგის და ბერსუმას სამარხებთან და აქ ნივთების რაოდენობა სამ ათეულამდე უნდა ყოფილიყო. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცხენიანი პინაკები არ არის დამახასიათებელი მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის. ისინი გვხვდება იბერიის წარჩინებულ პირთათვის გატანებულ საიმპეყენიო ინვენტარშიც (ზლუდერი).

ანალოგიურის თქმა შეიძლება სარეცლებზეც. პიტიახშების სამარხების პარალელურად, სარეცლებიც წარმოადგენს რომაული ხანის იბერიის სამეფოს წარჩინებული გვარების წარმომადგენელთა დასაკრძალავ ინვენტარს (ზლუდერი, ახალი ყინვალი).

რაც შეეხება მეტალის (ბრინჯაოსა და ვერცხლის) სურებს, ისინიც დამონმებულია ისეთ სამარხებში, რომლებიც არ წარმოადგენს პიტიახშების საძვალეებს, მაგრამ ეკუთვნის საზოგადოების დანიინაურებულ პირებს (ზლუდერი, ერნო).

¹ მცხეთა I., გვ. 22-40.

² მცხეთა I., გვ. 40-46.

³ მცხეთა I., გვ. 46-53.

ოქროს საბეჭდავი ბეჭდებიც არ გვხვდება მხოლოდ პიტიახშების სამარხებში. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ზღუდერის სამარხები, სადაც ისინი გამოვლენილია სამ მდიდრულ სამარხში.¹ ოქროთი შემკული სატევრებიც არ წარმოადგენს მხოლოდ პიტიახშების პრეროგატივას. მოდინახეს სამარხში გვხვდება ანალოგიურად შემკული სატევარი.² იგივე ითქმის დიადემებთან დაკავშირებითაც. გვიანრომაული ხანის არქეოლოგიურ მონაპოვარში დიადემა აღმოჩენილია მოდინახეს 66-ე სამარხში.³

ამრიგად, თითქოს ვერ დგინდება იმ ნივთების გამოყოფა, რომლებიც დამახასიათებელი უნდა იყოს მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის. თუმცა, ეს მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანს ასე, რადგან ამ შემთხვევაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ქრონოლოგიურ ფაქტორს და საკუთრივ სამარხთა ტიპს. პიტიახშების სამარხები წარმოადგენენ სარკოფაგებს. ასეთი ტიპის სარკოფაგები კი დამახასიათებელია მხოლოდ და მხოლოდ არმაზისხევის ნეკროპოლისთვის, მაშინ როდესაც ახალ ჟინვალში, ერნოში, ურბნისში და მოდინახეზე გვხვდება მხოლოდ ჩვეულებრივი ორმოსამარხები. არმაზისხევის სარკოფაგებს თითქოს წააგავს ზღუდერის სარკოფაგები, მაგრამ ისინი მაინც განსხვავდება ერთმანეთისგან. რაც შეეხება ბორს, აქ შეუძლებელია რაიმეს თქმა, რადგან არც სამარხის ტიპზე და არც დაკრძალვის წესზე ვერაფერს ვიტყვით. ამ საკითხებთან დაკავშირებით არ გაგვაჩნია არავითარი მონაცემები, თუმცა, სავარაუდოა, რომ ბორის შემთხვევაშიც ორმოსამარხთან უნდა გვქონდეს საქმე.

ამავდროულად, ისიც აღსანიშნავია, რომ მაგრანეთის (ერნოს), ახალი ჟინვალის, ურბნისის და მოდინახეს სამარხები ქრონოლოგიურად განსხვავდება არმაზისხევის კომპლექსებისგან და მიეკუთვნება IV საუკუნეს, ანუ იმ პერიოდს, როდესაც არმაზისხევის პიტიახშთა შტო აღარ არსებობს. ასე რომ, ამ რეალობიდან გამომდინარე, ამ კომპლექსებში შემავალი ინვენტარის ერთმანეთისადმი მსგავსება მხოლოდ ფორმალურია და არა შინაარსობრივი.

ამრიგად, მარტო მეტალის ჭურჭლების, სარეცლის ფეხების, ცხენიანი ვერცხლის პინაკებისა და ოქროს საბეჭდავი ბეჭდების მიხედვით ვერ ვიმსჯელებთ მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის განკუთვნილი არტეფაქტების შესახებ, რადგან ეს ნივთები შეიძლება შეგვხვდეს როგორც პიტიახშების, ასევე სხვა წარჩინებული პირების სამარხებში.

უნდა აღინიშნოს ის რეალობაც, რომ თუ I-III საუკუნეებში იბერიის პიტიახშები რომისადმი ერთგული სახელმწიფო მოხელეები ჩანან (არმაზისხევისა და ბორის სამარხებში აღმოჩენილი არტეფაქტებიც ამასვე ადასტურებს, რადგან უმეტესი მათგანი რომაული წარმომავლობისაა), უკვე ადრეულ შუა საუკუნეებში პიტიახშები სასანური ირანისადმი მორჩილებას

¹ ბრაუნდი, ჯავახიშვილი, ნემსაძე, *საგანძური ზღუდერიდან*, გვ. 7-10.

² ნადირაძე, *ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები*, გვ. 67.

³ ბრავაძე, *ყვირილის ხეობა გვიანანტიკურ ხანაში*, გვ. 124.

გამოხატავენ (ქვემო ქართლის პიტიახში ვარსკენი). თუმცა, არა მგონია, იბერიის პიტიახშებს საკუთარი საგარეო პოლიტიკის განხორციელების საშუალება ჰქონოდათ და ეს ვითარება პირდაპირ არის დაკავშირებული ქვეყნის საგარეო ვექტორების ცვლილებასთან. ანტიკური ხანის იბერია რომისადმი ერთგულად განწყობილი ქვეყანა იყო და ამ ეპოქაში სასანური ირანის გავლენაც სამხრეთ კავკასიაში არ იყო ისეთი თვალმისაცემი, როგორც V-VI საუკუნეებში.

არმაზისხევის სამაროვნის მონაცემებზე დაყრდნობით, ა. აფაქიძე მიიჩნევდა, რომ არმაზისხევი პიტიახშების მთელი დინასტია (ჯავახთა დინასტია) უნდა არსებულიყო.¹ არ გამოირიცხება, რომ პიტიახშების სახლი მინიმუმ ხუთი-ექვსი პიტიახშისგან მაინც შედგებოდა და მათი მოღვაწეობა განელილი იყო დროის საკმაოდ ვრცელ მონაკვეთში (ძვ. წ. I - ახ. წ. III სს.).² ვვარაუდობ, რომ პიტიახშ ბუზმიჰრის მოღვაწეობის პერიოდი III ს-ის მეორე ნახევარი უნდა ყოფილიყო. ამ მხრივ იგი თანადროულია არმაზისხევის არმაზეს პიტიახშისა. მისი მმართველობის პერიოდი ემთხვევა იბერიის პიტიახშთა სახელოს არსებობის მიწურულს. ამის შემდეგ რომაული ხანის იბერიის სამეფოში პიტიახშთა ინსტიტუტი ან კნინდება, ან საერთოდ წყვეტს არსებობას და ამ სახელისუფლებო თანამდებობის ხელახალი აღდგენა ხდება მოგვიანებით, ადრეული შუა საუკუნეების საწყის ეტაპზე, სავარაუდოდ, IV საუკუნის შუა ხანებში ან ამ საუკუნის მიწურულს. თუმცა, ამ ეპოქის პიტიახშები განსხვავდებიან ანტიკური იბერიის პიტიახშებისგან უპირველესად იმით, რომ ისინი, როგორც ჩანს, სასანური ირანის ორიენტაციის გამტარებლები არიან.

არგვეთის მხარეში (ბორი) III საუკუნის მხოლოდ ერთი პიტიახშის სახელით აღმოჩენილი ერთადერთი არტიფაქტი სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ზემო იმერეთში იბერიის ადმინისტრაციული ერთეული სწორედ ამ დროს შეიქმნა და უფრო ადრე აქ მსგავსი ინსტიტუტი არ არსებობდა. იბერიის სამეფო ხელისუფლება ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე ახორციელებს დიდ რეფორმას, რაც გამოიხატა ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ ერთეულებად ქვეყნის დაყოფაში. ერთ-ერთი ასეთი ერთეული (საერისთავო თუ საპიტიახშო) შეიქმნა არგვეთის მხარეშიც და მისი დაარსება, ჩემი აზრით, უნდა მომხდარიყო სწორედ ძვ. წ. I საუკუნის ბოლოს მეფე ფარნავაზ II-ის დროს.³ ამის მიუხედავად, დღემდე გაურკვეველი რჩება რამდენიმე საკითხი: სად არიან დაკრძალულნი ძვ. წ. I - ახ. წ. III სს.-ის არგვეთის პიტიახშები და, შესაბამისად, სად მდებარეობდა მათი რეზიდენცია. ამ ეტაპზე ასევე უცნობია ბუზმიჰრ პიტიახშის რეზიდენციის ადგილმდებარეობაც.

¹ აფაქიძე, *ქალაქები*, გვ. 111-112.

² ბრაგვაძე, *არმაზისხევის პიტიახშთა სახლი*, გვ. 73.

³ ბრაგვაძე, *იბერია-კოლხეთის ზოგიერთი ისტორიულ-არქეოლოგიური პრობლემისათვის*, გვ. 248-255.

ზემოთ უკვე გვქონდა მსჯელობა იმასთან დაკავშირებით, რომ თითქმის ვერ დგინდება იმ არტეფაქტების დეფინიცია, რომლებიც ექსკლუზიურად არის დამახასიათებელი მხოლოდ პიტიახშების სამარხებისთვის. საკუთრივ ბორის კოლექციაში კიდევ უფრო ჭირს ასეთი ნივთების გამოყოფა. მხოლოდ ერთი, ცხენიანი პინაკი არ ინვეს არანაირ ეჭვს, რომ იგი ეკუთვნოდა პიტიახშს, მაგრამ ჩნდება, ჩემი აზრით, საინტერესო კითხვა - ის სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა ეს პინაკი, რამდენად შეიძლება განვიხილოთ პიტიახშის საძვალედ? საქმე ისაა, რომ ბორში არ დაფიქსირებულა არც სარკოფაგი, არც აკლდამა და, ერთი შეხედვით, ბუზმიჰრ პიტიახშის კუთვნილი არტეფაქტები, ყველა წყაროს მიხედვით, მომდინარეობს ჩვეულებრივი ორმოსამარხიდან. ეს რეალობა მაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში საქმე არ უნდა გვქონდეს პიტიახშის სამარხთან და გამოვლენილი მდიდრული ინვენტარიც არ უნდა წარმოადგენდეს პიტიახშის საკუთრებას. აკლდამისა და სარკოფაგის გარდა ბორის მონაპოვარში არ ჩანს არც არმაზისხევის პიტიახშების სამარხებისთვის დამახასიათებელი სახელისუფლებო ინსიგნიები (დიადემა, საბეჭდავი, ოქროს ქარქაშიანი სატევარი). მდგომარეობას, ერთი შეხედვით, ართულებს წარწერიანი პინაკი. თუმცა, არ არის გამორიცხული, რომ იგი ბუზმიჰრ პიტიახშისაგან საჩუქრად მიიღო ბორში დაკრძალულმა იმ პიროვნებამ, რომლის სამარხშიც ეს ნივთი დაფიქსირდა. რომაულ ხანაში არც თუ იშვიათია შემთხვევები, როდესაც მმართველები საკუთარ ქვეშევრდომებს ჩუქნიდნენ ძვირფას ნივთებს სამახსოვრო წარწერით. გავიხსენოთ თუნდაც ბერსუმა პიტიახშისთვის ნაჩუქარი თასი. ასე რომ, თუ ამ მოსაზრებას დავეშვებით, მაშინ ყველაფერი თავის ადგილზე დადგება და იმ კითხვებსაც გაეცემა პასუხი, თუ რატომაა პიტიახშის წარწერიანი პინაკი აღმოჩენილი ორმოსამარხში და არა აკლდამაში, ან სარკოფაგში; რატომ არ გვხვდება აქ პიტიახშებისთვის დამახასიათებელი სახელისუფლებო ინსიგნიები და სხვ. ჩემი აზრით, ბორში დაკრძალული ის პიროვნება, ვისაც ეკუთვნოდა პიტიახშის წარწერიანი პინაკი, წარმოადგენდა საკმაოდ შეძლებულ ადამიანს და მას ახლო ურთიერთობა უნდა ჰქონოდა იბერიის მმართველ ზედაფენასთან. ამის დასტურს წარმოადგენს მისთვის პიტიახშის მიერ ძვირფასი ნივთის ჩუქების ფაქტიც. ამ შემთხვევაში ისეთივე მოვლენასთან უნდა გვქონდეს საქმე, როგორც ზღუდერში, სადაც ასევე ფიქსირდება მდიდარი ადამიანისთვის სამარხში ჩაყოლებული ნაჩუქარი ვერცხლის ლანგარი.¹

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ, ჩემი აზრით, ბორში არ ფიქსირდება პიტიახშის სამარხი, ამ სოფელში მოპოვებულ არტეფაქტებს აქვს დიდი მნიშვნელობა რომაული ეპოქის იბერიის ისტორიისათვის, რადგან ცნობილი ხდება კიდევ ერთი პიტიახშის სახელი. ხოლო სად არის დაკრძალული საკუთრივ ბუზმიჰრ პიტიახში, ჩვენი ცოდნის ამჟამინდელ ეტაპზე, ამ კითხვაზე პასუხი

¹ ბრაუნდი, ჯავახიშვილი, ნემსაძე, *საგანძური ზღუდერიდან*, გვ. 21.

ჯერჯერობით უცნობია. შესაბამისად, არც ის არის გარკვეული, პიტიახში ბუზმიჰრ კეთილი არმაზისხევის პიტიახშთა სახლიდანაა, თუ არგვეთის პიტიახშია. სავარუდოდ, იგი არგვეთის პიტიახში უნდა ყოფილიყო, რადგან არმაზისხევიდან ასეთი სახელის პიტიახში ცნობილი არ არის.

დამონმებული ნყაროები და ლიტერატურა

- აფაქიძე, ქალაქები - აფაქიძე ა., ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში, თბილისი, 1963.
- ბრაუნდი, ჯავახიშვილი, ნემსაძე, საგანძური ზღუდერიდან - ბრაუნდი დ., ჯავახიშვილი ქ., ნემსაძე გ., საგანძური ზღუდერიდან, თბილისი, 2009.
- ბრაგვაძე, არმაზისხევის პიტიახშთა სახლი - ბრაგვაძე ზ., არმაზისხევის პიტიახშთა სახლი, ჟურნ. „არქეოსპექტრი“, 2019, 2, გვ. 61-72.
- ბრაგვაძე, იბერია-კოლხეთის ზოგიერთი ისტორიულ-არქეოლოგიური პრობლემისათვის - ბრაგვაძე ზ., იბერია-კოლხეთის ზოგიერთი ისტორიულ-არქეოლოგიური პრობლემისათვის, ჟურნ. „ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში“, 2013, 21, გვ. 248-255.
- ბრაგვაძე, ყვირილის ხეობა გვიანანტიკურ ხანაში - ბრაგვაძე ზ., ყვირილის ხეობა გვიანანტიკურ ხანაში, ჟურნ. „იბერია-კოლხეთი“, 2005, 3, გვ. 109-117.
- კვირკვია, დავლიანიძე, ჩხარტიშვილი, არქეოლოგიური კოლექციები სოფელ ბორიდან - კვირკვია რ., დავლიანიძე რ., ჩხარტიშვილი ნ., არქეოლოგიური კოლექციები სოფელ ბორიდან, ჟურნ. ეროვნული მუზეუმის „მოამბე“, 2016, 7 (52 B), გვ. 6-30.
- მცხეთა I. - მცხეთა I. არმაზისხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1955.
- ნადირაძე, ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები - ნადირაძე ჯ., ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1975.
- Pharmakovsky [Archäologische Sammlung von Bori] - Pharmakovsky B., [Archäologische Sammlung von Bori], Archäologische Funde im Jahre 1908, Rußland, „Archäologischer Anzeiger, Beiblatt zum Jahrbuch des Archäologischen Instituts“, 1909, II, სვ. 144-148.
- Дѣло Императорской Археологической Комиссии - Дѣло Императорской Археологической Комиссии, №35, Санкт Петербург, 1902.
- Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1908 год - Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1908 год, Санкт Петербург, 1908.

Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1909-10 гг. - Отчеты Императорской Археологической Комиссии за 1909-10 гг., Санкт Петербург, 1910.

Придик, *Новые Кавказские Клады* - Придик Е. М., *Новые Кавказские Клады*, „Материалы по археологии России“, 1914, 34, 33. 96-124.

Zurab Bragvadze

Pitiakhsh Buzmihr the Kind

Summary

Archaeological artefacts found in the village of Bori in 1902 are kept in St. Petersburg State Hermitage. Among the collected materials, the golden cup is of particular interest. It features an Aramaic inscription „Kind Pitiakhsh Buzmihr“. This inscription was the first archaeological artefact which proved the existence of the Institution of Pitiakhsh in the Iberia kingdom of the Roman epoch.

Of course, it is interesting to know whether the tomb in which the cup was found can be considered to be the tomb of Pitiakhsh? The thing is that neither the sarcophagus nor the burial vault were found in Bori, and at first glance, the artefacts belonging to Pitiakhsh Buzmihr, by all sources, gave retrieved from the usual pit-grave. This reality makes me think that in this case we should not have to deal with the tomb of Pitiakhsh and the revealed rich inventory should not be his property. However, it is not excluded that this item was presented to a person buried in the tomb in Bori by Buzmihr Pitiakhsh. In Roman times, rulers often gave valuable things with commemorative inscriptions to their wards. Where is the burial ground of Buzmihr Pitiakhsh? The answer to this question is not known yet.

Thus, there is no burial of the Pitiakhsh in Bori; but in my opinion, the obtained artefacts are of great importance for the study of the history of the Roman period of the kingdom of Iberia, whereas the name of another Pitiakhsh becomes known. Antiquity tombs of the Iberian Pitiakhshes have been studied in Armaziskhevi and the Pitiakhsh with the name Buzmihr is not known there. Therefore, Buzmihr cannot be regarded as Armaziskhevi's Pitiakhsh. It seems more credible, that he should have been the ruler of the western province of the kingdom of Iberia, Argyveti.

სურ. 1. ცხენიანი პინაკი ბორიდან

სურ. 2. პინაკის გრაფიკული ჩანახატი
(ეგგენი პრიდიკის მიხედვით)